

PARTICULARITĂȚI ALE PROCESULUI DE SECULARIZARE ÎN SOCIETATEA SOCIALISTĂ

Lector univ. Ana Bălașa

Procesul de secularizare a devenit o dimensiune majoră a lumii de astăzi în care structurile de bază, sferele vieții materiale și culturale sint esențial scoase de sub influența și autoritatea religiei ca instituție și spiritualitate. În socialism, secularizarea ca emancipare progresivă și completă a societății și personalității umane de sub influența religiei este determinată nu numai de factori obiectivi, de condițiile vieții materiale, economico-sociale și culturale, ci și de creșterea rolului întregului sistem de educație politico-ideologică, culturală, filosofică, științifică, morală.

Procesul de secularizare este încă un proces deschis, neîncheiat, la nivelul unor forme ale culturii populare, al unor comunități umane și la nivelul personalității, unde religiozitatea ființează, pentru unii oameni, ca formă de viață și trăire spirituală cotidiană. Pe de altă parte, ca orice fenomen social de asemenea proporții, procesul de secularizare nu se derulează continuu, fără sinuozități, ci pe fondul său dominant pot apărea și discontinuități și chiar resuscitări ale interesului religios. Așa încît preocupările științifice față de dimensiunile, mutațiile și efectele religiei în societatea socialistă, față de dinamica raportului religiozitate/ireligiozitate și ateism sint pe deplin justificate.

Legitimitatea cercetării sociologice a fenomenului religios, a analizei raportului dintre religie și societate la nivelul concret, al unei realități sociale date este conferită, pe lângă considerentele teoretice și ideologice, de nevoile acțiunii practice, social-politice. Cunoștințele furnizate de cercetarea sociologică contribuie la fundamentarea activităților de educație materialist științifică și umanist-revoluționară, la conceperea lor diferențiată, cu adresă precisă, în care metodele și formele de educație să fie variate și complementare. Se pot, de asemenea, stabili *sarcinile prioritare* ale muncii educative care au în vedere efortul constructiv, de formare a unei personalități noi, cu o conștiință socialistă, efort ce se înscrie în procesul general de transformare revoluționară a societății.

Desigur, în cercetarea concretă este dificil de surprins toată complexitatea fenomenului religios, sincretismul și interrelațiile sale multiple cu alte procese, fapte și fenomene sociale. Într-o primă fază, cercetările *extensive*, întreprinse într-o serie de județe și-au subordonat obiectivele sarcinii de a realiza o *diagnoză a stării de religiozitate — ireligiozitate și ateism* în țara noastră — ceea ce presupune identificarea *dimensiunilor fenomenului* (a amplitudinii lui), a intensității la care se profesează sistemul de valori și norme religioase, identificarea unor factori *favorizanți* ai reproducerii religiozității ca și a *efectelor* acestora la nivel individual și social.

Orice *diagnoză* presupune, desigur, un *sistem de referință*. În momentul de față ne putem raporta la cercetările anterioare realizate în zone

mai largi sau mai restrinse, dar, de regulă, pe fragmente de populație (tineret, studenți, neoprotestanți, etc.).¹ În analiza întreprinsă, vom compara totodată județele între ele, ținând seama însă de contextul lor cultural, de tradițiile istorice diferite, de diferențele socio-structurale care au un rol important în dinamica fenomenului religios. Rezultatele le vom raporta, în permanență, la modelul dezirabil din punct de vedere social și, de asemenea, în analiza noastră, vom recurge, ori de câte ori va fi necesar, la comparații cu rezultatele unor cercetări sociologice din alte țări, pentru a sesiza fie înscrierea în cadrul unor tendințe generale, fie pentru a reliefa aspectele particulare.

Ca *instrument de diagnoză* * s-a utilizat în principal un chestionar standardizat, aplicat asupra unor eșantioane reprezentative, urmărind ca variabilele prin care s-a măsurat fenomenul religios (opinii, atitudini, comportamente) să fie, pe cât posibil, adecvate oricăreia din religiile existente în țara noastră (majoritar creștine). Un set de variabile au măsurat *dimensiunea ideologică*, doctrinară, prezentă în cadrul oricărei religii și elaborată, așa cum se știe, în jurul a trei teme centrale: divinitatea, lumea (naturală și socială) și omul ca o creație a divinității. Tezele ideologice vizează în principal natura și competențele divinității, relațiile sale cu lumea și omul, justificarea acestor relații, destinul lumii și al omului etc. În cercetarea concretă, cunoașterea/necunoașterea de către subiecții investigați a tezelor doctrinare și adeziunea/neadeziunea la ele reprezintă un indicator relevant al religiozității/nereligiozității. Interesează însă și măsura în care afirmațiile doctrinare fundamentale, credo-ul de bază mai constituie un *sistem stabil*, coerent, capabil să determine atitudini și să orienteze comportamente. Interesul este cu atât mai întemeiat cu cât, astăzi, toate religiile fac eforturi de adaptare și modernizare a corpului doctrinar, de reconstrucție ideologică.

Un alt set de variabile măsoară *modul de valorizare* a religiei de către subiecți. Am utilizat în acest sens cîteva indicatori care, după părerea noastră, exprimă, sintetic, atitudinea oamenilor față de religie. Acești indicatori se referă la religie ca interpretare a lumii și a vieții, la originea divină a Bibliei, a bisericii, la religie ca fundament al moralei. În fine, printr-o serie de alți indicatori am urmărit determinarea *comportamentului religios*, care reprezintă exteriorizarea credinței și a ideologiei religioase în acte observabile. Comportamentul religios este în general un indicator destul de relevant pentru măsurarea religiozității cu precizarea că, în cazul unor culte diferite, prescripțiile de practică religioasă nu sint aceleași. De aceea am utilizat în cercetare numai indicatori comuni cultelor din țara noastră.-

Nivelul practicii religioase are atât o semnificație religioasă, cât și una socială: el exprimă un anumit grad al adeziunii (conformării) la doctrina religioasă, dar și măsura în care un cult sau un grup funcționează sau nu ca o comunitate integratoare, capabilă să influențeze și alte tipuri de conduită decît cele religioase.

¹ Vezi în acest sens, rapoartele de cercetare și studiile elaborate de către Centrul de cercetări sociologice, Centrul de cercetări pentru problemele tineretului al C.C. al U.T.C., Catedra de sociologie a Academiei de studii social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. alte instituții și centre de cercetări.

* Metodologia și instrumentele de cercetare au fost elaborate de un colectiv format din: prof. univ. dr. Ion Drăgan, conf. univ. dr. Septimiu Chelcea, dr. I. M. Popescu, dr. Petre Dăculescu, lector univ. Ana Bălașa.

Starea de religiozitate : determinări cantitative și calitative

Pentru determinarea stării de religiozitate am utilizat, concomitent, mai multe modalități de măsurare, cerindu-le subiecților :

- să-și declare apartenența/neapartenența la unul din cultele religioase existente în țara noastră ;

- să-și autoaprecieze religiozitatea/nerelegiozitatea alegind una din cele cinci variante de răspuns ce se succed pe un continuum (foarte religios, religios, indiferent, ateu, ateu activ) ;

- să-și precizeze opinia (atitudinea) în legătură cu o serie de enunțuri privind elementele doctrinare de bază ale oricărei religii ;

- să estimeze măsura în care se conformează unor practici (individuale și colective) prescrise de instituția sau comunitatea religioasă ;

- să opteze pentru una din formulările prin care, în chestionar, se valorizează, global, religia.

Am utilizat aceste modalități de determinare a stării de religiozitate atât din considerente teoretice, dar și pentru că sintem conștienți de faptul că, în practica investigațiilor de teren, mai ales în cazul anumitor teme de cercetare, există riscul ca subiecții să dea răspunsurile pe care consideră că cercetătorul le așteaptă de la ei. Având în vedere că, pe de o parte, problematica religiei este conștientizată ca fiind mai delicată, ținând de intimitatea spirituală, iar, pe de altă parte, că în cazul țării noastre, modelul sociocultural dominant și dezirabil exclude sau trimite la periferie valorile religioase, ne-a preocupat în mod deosebit autenticitatea răspunsurilor, concordanța lor cu atitudinile efective.

Fără să analizăm aici semnificația non-răspunsurilor în cercetarea sociologică, precizăm totuși că, în ciuda unor presupuneri, cele mai puține non-răspunsuri s-au înregistrat tocmai la întrebările care au vizat universul religios, valoarea lor nedepășind 4 %. (Media europeană a non-răspunsurilor — într-o cercetare pe o temă similară s-a situat la o valoare de 8 %).²

1. Amploarea religiozității

a. Autoidentificarea religioasă

O religie reprezintă mai întâi un grup de apartenență. *Apartenența la un cult*, ca la orice alt grup social, presupune, *teoretic*, faptul că individul este conștient de adeziunea sa la scopurile grupului, de drepturile și obligațiile pe care și le asumă ca membru al acestuia, că îi acceptă normele și valorile și că se ghidează în funcție de ele în conduitele practice. *Care este semnificația reală*, religioasă și socială, a apartenenței la un cult așa cum a rezultat din cercetările noastre sociologice.³ Vom reda mai jos răspunsurile la cele două întrebări de autoidentificare religioasă : apartenența la cult și autoaprecierea religiozității.

² Jean Stoetzel, *Les valeurs du temps présent : une enquête européenne*, Paris, PUF, 1983, p. 87.

³ Ne referim la județele Arad, Brașov, Dimbovița unde cercetările de teren au fost coordonate de autoarea acestui studiu și Satu Mare unde cercetările au fost coordonate de prof. univ. Ion Drăgan, județe de la care am primit datele primare pentru redactarea analizei de față.

	Arad (N=510)	Braşov (N=854)	Dimboviţa (N=529)	Satu Mare (N=801)
1 Declaraţia de apartenenţă la un cult	81,7	86,0	72,4	80,6
2 Autoidentifi- carea ca reli- gioşi	34,6	32,2	20,2	36,4
Diferenţa	47,1	53,8	52,2	54,2

Comparind ponderea persoanelor care îşi declară apartenenţa la un cult, cu ponderea celor care se autoapreciază religioase, se constată diferenţe foarte mari (de peste 47 procente), ceea ce justifică afirmaţia că *identitatea confesională este în mare măsură formală şi ea reprezintă un indicator mai puţin relevant al religiozităţii*. Cei mai mulţi dintre cei care se declară ortodocşi, catolici, etc., nu se declară religioşi şi nu-şi manifestă adeziunea la tezele dogmatice ale religiei de care pretind că aparţin, nu valorizează pozitiv religia şi nu manifestă comportamente religioase. Situaţia nu este aceeaşi în cadrul cultelor neoprotestante, la care cele două serii de ponderi tind să se suprapună.

Fără să fie un indicator relevant de discriminare între religiozitate şi nereligiozitate, apartenenţa la cult reprezintă un indicator de clasificare, mai ales în analiza celorlalţi indicatori ai religiozităţii.

Fenomenul mobilităţii interconfesionale este slab (cel mai mare procent — 7% — este înregistrat în judeţul Arad), motivaţia schimbării cultului fiind difuz distribuită pe variantele de răspuns.

Aşa cum am menţionat deja, am utilizat drept indicator pentru identificarea stării de religiozitate/ireligiozitate şi ateism, o întrebare directă care solicită autocaracterizarea subiecţilor. Întrucât categoriile „foarte religioşi” şi „atei activi” sînt slab reprezentate (procentele cele mai mari : 2,7% foarte religioşi, 5,3% atei activi) iar din corelaţiile cu alţi indicatori reiese că nu au note definitorii faţă de categoriile „religioşi” şi respectiv „atei”, putem considera că, practic, conform autoaprecierii, există trei categorii principale de subiecţi : religioşi, indiferenţi, atei.

	Religioşi	Indiferenţi	Atei	Non răspuns	%
Arad	34,6	44,7	19,4	1,3	100
Braşov	32,2	53,8	12,8	2,2	100
Dimboviţa	20,2	58,6	20,8	0,4	100
Satu Mare	36,2	48,3	15,3	0,2	100

După cum se poate observa, ponderea cea mai mare, pentru toate judeţele, o deţin „indiferenţii” iar ponderea ateiilor este mică în comparaţie cu modelul social dezirabil. Se poate considera de asemenea că ponderea „religioşilor” este scăzută, mai ales dacă o raportăm la cercetări similare din alte ţări. De pildă în cercetarea europeană se constată că la nive-

lul țărilor studiate „63% se consideră religioși, 24% că nu sînt și 15% se declară ateii convinși”⁴.

Urmărind diferențierile pe județe putem afirma că la categoria „religioși”, între județele Arad, Brașov, Satu Mare nu sînt diferențe semnificative; diferența semnificativă există însă, între fiecare dintre județele menționate și județul Dimbovița; la categoria indiferenți există o diferență semnificativă între județul Arad și Dimbovița; la categoria ateii diferențe semnificative se constată între Arad, Dimbovița și Satu Mare pe de o parte și Brașov pe de altă parte⁵. Pentru adîncirea diagnozei, autodefinirea va fi corelată cu răspunsurile la alte întrebări.

b. Aderința la doctrină

Pentru a ști *cine este credincios* trebuie să luăm în considerare *conținutul dogmatic* al religiei, aderința — cel puțin — la o „ortodoxie” minimală. Aceasta pentru că, așa cum se știe, în creștinism, doctrina are o semnificație majoră, cu implicații și chiar prescripții asupra ritualurilor și practicilor religioase individuale și colective. Vom reda mai jos numai *ponderile răspunsurilor conforme cu un model ideal*⁶, al unei persoane autentice religioase (care exprimă aderința deplină cu doctrina).

	Arad (N = 510)	Brașov (N = 854)	Dimbo- vița (N = 529)	Satu Mare (N = 801)
Originea divină a lumii	20,0	12,9	8,7	16,5
Tot ce se petrece este urmarea voinței divine	17,2	11,8	8,9	15,1
Existența vieții de după moarte	14,1	9,0	7,4	13,0
Omul, creație divină	24,5	17,8	12,3	22,0
Se autoconsideră reli- gios	34,6	32,2	20,2	36,2

Se observă ponderea scăzută a subiecților care-și exprimă acordul total cu tezele doctrinare și un decalaj semnificativ între procentul persoanelor religioase conform autoaprecierii și cel conform atașamentului la doctrină, acesta din urmă, mult mai scăzut. Cum putem interpreta datele de mai sus, cum putem explica diferențele apreciabile dintre religiozitatea declarată și acordul scăzut cu doctrina? Chiar dacă, de regulă, există o oarecare distanță între conținutul dogmatic, normativ și modul de a-l recepta, distanța înregistrată prin cercetare este prea mare ca să fie considerată firească și, dacă nu este firească, ce semnificație are? Te-

⁴ Jean Stoetzel, *op. cit.*, p. 87.

⁵ Diferența semnificativă dintre procente s-a calculat după formula: $D.m = t \sqrt{\frac{P_1(100 - P_1)}{N_1} + \frac{P_2(100 - P_2)}{N_2}}$

⁶ Scala răspunsurilor privind acordul cu doctrina a fost următoarea: 1. fals; 2. adevărat; 3. probabil adevărat; 4. nu-mi dau seama. În acest tabel au fost reținute, conform unui model ideal, numai răspunsurile „adevărat”.

zele formulate sint, totuși, fundamentale în creștinism și, în mod logic, nu se poate invoca necunoașterea lor, măcar de către cei credincioși. Distanța nu poate fi influențată nici de o eventuală contextualizare a dogmelor — elaborate în alt spațiu și timp istoric — care, suportind sincretismul cu credințe indigene, populare, nu ar mai fi fost „recunoscute” în forma prezentată în chestionar. De altfel, întrebările nu au fost formulate într-un limbaj teologic cu care n-ar fi fost familiarizați credincioșii, ci într-un limbaj al culturii generale. Decalajul nu poate fi pus pe seama vreunei excesive conceptualizări a întrebărilor și a lipsei lor de accesibilitate în raport cu nivelul cultural al subiecților. Așa încît, putem afirma că decalajul exprimă o situație de fapt: *îndepărtarea credincioșilor de modelul ideologic normativ, instituționalizat, o relativizare a lui, ceea ce reprezintă semnele unui declin evident al ideologiei religioase.*

Din același tabel se poate observa, de asemenea, că acordul cu elementele de doctrină variază, unele fiind în mai mică măsură acceptate decît altele, deși toate fac parte din același corp doctrinar. Valoarea cea mai scăzută se înregistrează în cazul enunțului privind „existența unei vieți veșnice după moarte”, ceea ce exprimă o circumspecție serioasă chiar și a celor care se declară credincioși. Aprecierea selectivă ai afirmațiilor doctrinare, *modul în care credincioșii se raportează la dogmatică, semnifică un proces de dezorganizare, de destabilizare a religiei la acest nivel.*

Menționăm, în acest context, că numeroase cercetări sociologice realizate în țările occidentale⁷ evidențiază de asemenea, dezinteresul și lipsa de adevărată aderență ale credincioșilor pentru latura ideologică a religiilor, lipsa de omogenitate a expresiilor doctrinelor religioase, decalajul dintre credințe și doctrine, indigenizarea acestora din urmă, care riscă să le relativizeze atît de mult, încît „valoarea lor universală” să nu mai aibă nici o acoperire.

Ideologii creștine sînt, desigur, la curent cu avatarurile doctrinei religioase, fapt ce îi obligă la concesii de fond, la tentative de punere de acord cu spiritul științific, raționalist al omului contemporan, sau la o strategie a „discreției”, cu privire la unele teze doctrinare în contradicție prea evidentă cu acest spirit.

c. Nivelul comportamentelor religioase

Comportamentele religioase sînt considerate modalități de exteriorizare a credinței, dar și mijloace de cultivare a ei. În cadrul cercetării — am reținut ca indicatori comportamentele religioase comune cultelor din țara noastră și care au în mai mare măsură semnificația adeziunii la un „credo” religios, evitînd luarea în considerare a unor practici sau ritualuri care au fost golate de conținutul lor religios originar (ex : repausul duminical, sărbătorile de sfîrșit de an etc.) sau care au o semnificație religioasă relativ slabă (botezul, cununia religioasă, etc.).

Prezentăm mai jos un tabel al comportamentelor religioase, consemnînd numai răspunsurile conforme, principial, cu o atitudine religioasă neechivocă. (Am însumat răspunsurile „des” și „foarte des” privind frecvența comportamentelor respective).

⁷ Vezi în acest sens : „Problèmes Politiques et Sociaux”, nr. 345, 1978, *L'Evolution des attitudes religieuses en Occident*; The Gallup Opinion Index (1977—1978).

Datele de mai jos pun în evidență un proces de declin al practicilor de cult, în toate cele patru județe.

	Arad (N = 510)	Brașov (N = 854)	Dimbo- vița (N = 529)	Satu Mare (N = 801)
Frecventarea bisericii	14,1	10,8	7,2	16,5
Respectarea posturilor religioase	8,0	8,4	3,6	11,7
Frecvența rugăciunilor	19,2	17,8	8,9	22,7
Lectura religioasă	9,9	9,4	3,4	8,3
Consultarea preotului	4,8	4,9	3,6	3,2
Difuzarea ideilor religioase	4,7	8,3	3,8	6,1
Se consideră credincioși	34,6	32,2	20,2	36,2

Cea mai slabă adeziune o întrunește recunoașterea preotului ca o instanță care poate orienta comportamentele umane. Ponderea foarte scăzută (așa cum vom vedea, chiar în rîndul credincioșilor, nu numai în eșan-tion) a celor care cer sfaturi oficialului de cult semnifică marginalizarea rolului său social. Cercetările sociologice la care ne-am mai referit, reali-zate în țări occidentale, consemnează de asemenea marginalizarea rolului preotului și, în general, al instituției religioase, în sistemul de control so-cial al comunităților umane. Bineînțeles, clericii, inclusiv cei din țara no-astră, au sesizat acest proces pe care încearcă să-l contracareze prin inten-sificarea activității pastorale (mai ales la cultul romano-catolic și la cultele neoprotestante), prin inițiative de modernizare, printre care și practicarea unui „activism social” mai accentuat.

Se remarcă, din nou, similaritatea între județele Satu Mare, Arad, și în parte Brașov, și nivelul foarte scăzut al practicii religioase în jude-țul Dimbovița. Sînt diferențe semnificative statistic, între tipurile de comportamente, considerate drept indicatori relevanți ai religiozității. În toate județele, ponderea cea mai mare o înregistrează rugăciunile, urmate de frecventarea bisericii, fapt interesant pentru că unul reprezintă un comportament religios privat (rugăciunea), iar altul un comportament religios public, avînd semnificații diferite pentru evidențierea unei religiozi-tăți autentice. Rugăciunea, fiind un comportament religios cu un carac-ter intim și determinat de o motivație interioară, este mai relevantă pen-tru atestarea credinței decît frecventarea bisericii, care reprezintă un com-portament manifest, ce nu are necesarmente semnificația unei adeziuni la credință. Frecventarea bisericii poate semnifica o simplă conformare la obligațiile normative sau o ocazie de a realiza contacte sociale, de a sa-tisface trebuințe de comunicare, fără să conserve totdeauna un sens religios.

Faptul este interesant însă și din alt unghi de vedere, teoretic și practic totodată: instituția religioasă nu-și mai îndeplinește, decît în mică măsură *funcția ei specifică* de transmitere și conservare a credinței, ceea ce este echivalent cu un simptom al declinului ei. În același timp, însă, asumîndu-și rolurile sociale și psiho-sociale, sacralizînd trebuințe gene-rale-umane (de comunicare, compasiune, înțelegere reciprocă, trebuințe etice, estetice etc.) cărora li se găsește o satisfacere în sfera religioasă, bi-serica își poate menține prestigiul în măsura în care aceste roluri so-ciale și trebuințe general-umane nu sînt îndeplinite, respectiv satisfă-

cute de organizațiile laice care au competențele respective. Motivația comportamentului religios, cel mai adesea extrareligioasă, conduce și la concluzia necesității *exercitării la un nivel superior a competențelor unor organizații și instituții, mai ales ale celor culturale*. Prevenirea efectelor funcției „compensatorii” a religiei se poate obține însă numai printr-o acțiune conjugată a muncii educative cu intervenția socială, concretă și oportună a factorilor investiți cu răspundere, de la toate nivelurile de decizie, astfel încât, recursul la religie să nu mai apară ca o soluție sau alternativă.

Comparând datele care privesc ideologia religioasă cu cele care privesc comportamentul, se remarcă și faptul că între ideologie și practica religioasă există diferențe, mai ales în sensul că *se practică mai mult decât se crede*, dar, într-o oarecare măsură (județul Dimbovița), și în sensul că se crede mai mult decât se exteriorizează prin comportamente. Dacă, în general, se crede mai puțin decât se practică înseamnă că sensul religios subiacent comportamentelor nu este receptat, că nu se „răspunde” mesajului lor religios. Or, atunci când comportamentele nu sînt integrate într-un sistem religios, sau nu sînt motivate de credințe ca valori de orientare, avem de-a face cu un proces de *desacralizare* și de transfer de semnificații, componente ale procesului de secularizare la nivelul conștiinței sociale și al comportamentelor individuale și colective.

În acest context, trebuie să precizăm că regresia practicilor religioase reprezintă o caracteristică generală a evoluției religiilor tradiționale în lumea contemporană. De pildă, rezultatele unor sondaje sociologice din R.F.G. relevă procesul de declin al practicii religioase, declin consemnat în cadrul religiei catolice, cît și în cel al religiei protestante. În 1953, 60% dintre catolici frecventau în mod regulat biserica, iar în 1979, 36%. Persoanele sub 30 de ani mergeau frecvent la biserică în proporție de 19% în 1953 și de 14% în 1979. Aceeași tendință se conturează și în rîndul protestanților: 18% dintre protestanți frecventau, în 1953, în mod regulat biserica, iar în 1979 doar 9%; în cadrul populației de pînă la 30 de ani ponderea, în 1953, era de 13% pentru ca în 1979 să ajungă la 2%⁸.

În ansamblul țărilor europene studiate (Franța, Marea Britanie, Republica Federală a Germaniei, Italia, Spania, Olanda, Belgia, Irlanda și Danemarca) ponderea celor care frecventează biserica era în 1981 următoarea⁹:

Frecvența	Catolici %	Protestanți %	Fără religie %
mai puțin de o dată pe săptămînă	37	9	1
o dată pe lună	14	12	1
o dată pe an	20	28	5
mai puțin de o dată pe an	7	17	4
niciodată	22	34	89
	100	100	100

⁸ „Problèmes politiques et sociaux”, nr. 452/1982, La Documentation française.

⁹ Jean Stoetzel, *op. cit.*, p. 120.

d. Valorizarea religiei

Teoretic, o estimare a credințelor și a comportamentelor religioase poate fi sugerată de modul în care subiecții valorizează religia. Redăm mai jos ponderea răspunsurilor care apreciază pozitiv religia, în conformitate cu atitudinea unui credincios.

	Arad	Brașov	Dimbovița	Satu Mare
1 Religia, interpretare adevărată despre lume și viață	18,2	16,6	7,3	17,1
2 Originea divină a bibliei	22,4	20,3	13,4	21,5
3 Caracterul divin al instituției religioase	24,5	20,3	12,8	23,1
4 Religia ca fundament al moralei	10,0	14,2	7,1	9,4
Se consideră credincioși	34,6	32,2	20,2	36,2

Se constată la toate județele un nivel scăzut al valorizării pozitive a religiei, la toți indicatorii, cu deosebire la cel privind considerarea religiei ca fundament al moralității. În toate județele, peste 86% din subiecții investigați (dintre care, cum am văzut, unii s-au declarat religioși, și-au exprimat adeziunea la elementele doctrinare, au comportamente religioase) afirmă că oamenii pot fi morali, cinstiți, corecți, etc. și fără să fie religioși. Din nou, în județele Arad, Brașov, Satu Mare, se dă o valorizare similară primilor trei indicatori, ceva mai ridicată decât în cazul județului Dimbovița, iar la indicatorul al patrulea, cu excepția Brașovului, celelalte județe dau o valorizare similară. În toate județele, *ponderea subiecților pentru care semnificația și valorizarea religiei nu exprimă atitudini religioase este de peste 75%*, ceea ce reprezintă, și la acest nivel, o concretizare a procesului de detașare a oamenilor de religie. Adăugând și faptul că la toate județele există diferențe semnificative statistic, între auto-aprecierea de a fi religios și valorizarea religiei (aceasta mult mai scăzută) datele ar părea, la prima vedere, contradictorii. Dar, oamenii religioși nu trăiesc izolați, într-o lume de norme și valori exclusiv religioase. Ei sînt integrați, concomitent, într-o pluralitate de grupuri sociale, (în afara celor familiale și religioase), îndeplinesc o mulțime de roluri sociale în care lumea valorilor religioase nu este reclamată. Iată de ce, ni se pare explicabil *procesul evident de eroziune a sistemelor axiologice și normative centrate pe religie și acceptarea și de către credincioși a altor coduri morale și sisteme de valori alternative*, inclusiv atunci cînd este vorba despre concepția despre lume (procentul cel mai mare al celor care consideră religia ca singura interpretare adevărată a lumii și a vieții nu depășește 18%). Ne aflăm deci, incontestabil, în prezența unui proces accentuat de secularizare la nivelul conștiinței și al comportamentelor individuale și colective.

2. Intensitatea religiozității

Evaluarea intensității religiozității oferă o diagnoză mai nuanțată a acesteia și totodată — prin construirea unor indicatori sintetici — posibilitatea de comparare mai adecvată a datelor. Procedeu pe care l-am utilizat pentru determinarea intensității a constat din : calcularea mediilor aritmetice ponderate pentru fiecare indicator, în cadrul fiecăreia din categoriile : religioși, indiferenți, atei ; calcularea unui scor pentru fiecare dimensiune și a unei medii generale (vezi tabelul).

Ce se constată ? În toate județele, în mod firesc, scorul cel mai mare, respectiv intensitatea cea mai mare a comportamentului religios se înregistrează în cadrul categoriei „religioși”, dar în jumătatea inferioară a intervalului de valori posibile (0—24) ; în ordine descrescătoare, 10,04 (Satu Mare) ; 9,92 (Brașov) ; 9,30 (Arad) și 8,66 (Dimbovița). Mediile generale urmează firesc aceeași ordine.

Scorurile și respectiv mediile cele mai mici se înregistrează, de asemenea firesc, în cadrul categoriei atei. Desigur, valorile indică o intensitate minimă, dar și unele inconsecvențe de ordin comportamental ale celor care se declară atei.

La categoria indiferenți, se poate observa că valorile scorurilor și ale mediilor nu indică o poziție intermediară, ci mult mai apropiată de poziția ateilor decât de cea a religioșilor, deci o intensitate mică a comportamentului religios.

Pentru a reda însă mai sugestiv intensitatea comportamentului religios vom compara mediile și scorurile cu valorile scalei și respectiv ale scorului.

Mediile generale : 1,67 (Satu Mare) ; 1,65 (Brașov) ; 1,55 (Arad) și 1,44 (Dimbovița), plasându-se în intervalul /1,00—1,99/, exprimă faptul că, în cadrul categoriei „religioși”, intensitatea comportamentului religios este medie. Valorile scorurilor situându-se în intervalul /6,00—11,99/ exprimă același lucru : o intensitate medie a comportamentului religios al credincioșilor.

În cadrul categoriei atei, în toate județele, valorile mediilor și ale scorurilor indică o intensitate foarte scăzută a comportamentului religios, apropiată de zero (absență).

În cadrul persoanelor care se declară *indiferente* față de religie, valorile se plasează în intervalul corespunzător unei intensități scăzute a comportamentului religios și este aproape similară cu intensitatea comportamentului religios al ateilor (apropierea cea mai mare se constată în cadrul județelor Brașov și Dimbovița).

Urmind aceeași metodologie și pentru măsurarea intensității adeziunii la ideile doctrinare, se constată că valorile înregistrate la categoria „religioși” se plasează, cu excepția județului Satu Mare, la intervalul corespunzător unei intensități medii, dar foarte aproape de limita care separă acest interval de intensitate scăzută ; în județul Satu Mare valoarea înregistrată coincide cu valoarea de demarcație între religiozitatea medie și religiozitatea puternică. Deci, în cazul dimensiunii ideologice, intensitatea religiozității celor care se autodefinesc „religioși” se situează între valorile medie și scăzută și este inferioară intensității comportamentului religios.

La cei care se declară atei, se constată, practic, *absența religiozității*, întrucât intensitatea adeziunii la doctrină are valoarea zero sau foarte aproape de zero.

Medii aritmetice ponderate, scoruri și medii generale pentru indicatorii comportamentului religios

Indicatori ai comportamentului religios	ARAD			BRAȘOV			DÎMBOVIȚA			SATU MARE		
	N = 177 R	N = 228 I	N = 99 A	N = 275 R	N = 459 I	N = 107 A	N = 107 R	N = 310 I	N = 110 A	N = 240 R	N = 386 I	N = 123 A
1. Frecvențarea bisericii	2,02	1,24	0,70	2,10	1,19	0,69	2,01	1,08	0,67	2,35	1,27	0,54
2. Respectarea posturilor religioase	1,74	0,36	0,14	1,60	0,48	0,17	1,46	0,26	0,04	1,84	0,60	0,02
3. Frecvența rugăciunilor	2,34	0,63	0,32	2,23	0,69	0,23	2,11	0,42	0,09	2,42	0,89	0,10
4. Lectura religioasă	1,64	0,47	0,20	1,70	0,37	0,24	1,24	0,21	0,07	1,45	0,36	0,10
5. Consultarea preotului	0,71	0,15	0,12	1,02	0,18	0,10	0,94	0,13	0,03	0,85	0,11	0,00
6. Difuzarea ideilor religioase	0,85	0,12	0,12	1,27	0,14	0,03	0,90	0,12	0,04	1,13	0,21	0,01
SCOR	9,30	3,14	1,60	9,92	2,99	1,46	8,66	2,22	0,94	10,04	3,44	0,77
Media generală	1,55	0,52	0,26	1,65	0,49	0,24	1,44	0,37	0,15	1,67	0,57	0,13

R = religioși
I = indiferenți
A = ateți

Valorile de scală*
[0—4]

0 — absența religiozității
0,01—1,99 — religiozitate scăzută
1,00—1,99 — religiozitate medie
2,00—2,99 — religiozitate puternică
3,00—4,00 — religiozitate foarte puternică

Valorile scorului**
[0—24]

0 — absența religiozității
0,01— 5,99 — religiozitate scăzută
6,00—11,99 — religiozitate medie
12,00—17,99 — religiozitate puternică
18,00—24,00 — religiozitate foarte puternică

* — Variantele de răspuns fiind: 0 — nu are comportament religios; 1 — foarte rar; 2 — rar; 3 — des; 4 — foarte des, înseamnă că intensitatea va putea lua valori în intervalul [0—4].

** — având 6 indicatori și 4 valori de scală, intensitatea va lua valori în intervalul [0—24].

În cadrul categoriei *indiferenți*, *intensitatea acordului cu doctrina este scăzută*, apropiată de intensitatea celor care se definesc atei.

În concluzie, există mai puțină religiozitate decât se afirmă, indiferentismul este aproape identic cu nereligiozitatea, iar ateismul se asociază uneori, este drept în mică măsură, cu unele inconsecvențe și concesii.

Din cele de mai sus decurg cel puțin două probleme: una vizează contradicția dintre autodefinirea ca indiferent și asocierea, în fapt, a comportamentelor și concepțiilor corespunzătoare definiției de ateu, iar a doua problemă vizează consistența religiozității celor care se declară religioși. Le vom analiza, în continuare, pe fiecare în parte.

În ceea ce privește contradicția, ea ar putea fi și efectul unui aspect de metodologie a cercetării: a le cere subiecților să se plaseze pe continuumul atitudinal, de la „foarte religioși” la „atei activi” presupune ca aceștia să aibă o reală capacitate de autocunoaștere și autoevaluare precum și aptitudini de a operaționaliza mai ales variantele de „ateu” și „ateu activ”, mai puțin utilizate în limbajul comun și care, uneori, au conotații negative. Pentru varianta „religios” nu se ridică aceleași probleme: „Persoanele interviuate, în marea lor majoritate nu au nevoie de nici o explicație ca să răspundă la întrebarea dacă se consideră sau nu persoane religioase”¹⁰. Totuși, dacă subiecții se declară indiferenți și au în fond concepții și comportamente asociate definiției de ateu, se poate presupune și faptul că *modelul cultural al ateului* nu este satisfăcător difuzat și înțeles. În literatura de specialitate, dar mai ales în cea de popularizare, nu s-a insistat suficient asupra faptului că definiției de ateu nu i se asociază numai negarea concepțiilor religioase, că ateism nu înseamnă lipsă de valori, ci o reconstrucție a sistemului de valori, plecând de la om și societate. Noțiunii de ateu îi este asociată un sistem de valori în care „omul este măsura tuturor lucrurilor”; libertatea, responsabilitatea, binele, răul, dreptatea, cinstea — în fond toate valorile, nu numai cele din sfera eticului — relațiile dintre oameni, idealurile de viață sint judecate și evaluate nu în raport cu instanțe transcendente, ci în raport cu semenii, cu societatea.

3. Consistența religiozității

Datele analizate privind amploarea și intensitatea religiozității ne oferă o *imagine* a acordului cu ideologia religioasă, o *altă imagine* a dimensiunii comportamentelor și a *treia imagine* a atitudinilor religioase. Dar, așa cum am văzut, aceste imagini nu se suprapun decît parțial, existînd decalaje semnificative între cele trei dimensiuni. În al doilea rînd, în interiorul fiecărei dimensiuni, nu știm încă dacă răspunsurile la diferenți indicatori sint ale acelorași persoane și, în fine, în al treilea rînd, dacă *aceiași subiecți* răspund și *în același fel la toți* indicatorii dimensiunilor considerate, în conformitate cu ceea ce am definit drept persoană religioasă.

Urmărind tabelul de mai jos, întocmit pe exemplul județelor Dimbovița și Satu Mare, vom observa că *numai o parte dintre credincioși* își exprimă adeziunea la tezele doctrinare de bază ale religiei pe care pretind că o împărtășesc și, de asemenea, numai o parte dintre ei se conformează prescripțiilor de comportare.

¹⁰ Jean Stoetzel, *op. cit.*, p. 87.

		Dîmbovița			Satu Mare		
		Religioși (N = 107) %	Indife- renți (N = 310) %	Atei (N = 110) %	Religioși (N = 364) %	Indife- renți (N = 365) %	Atei (N = 122) %
Dimensiunea ideologică	Originea divină a lumii*	38,4	1,0	1,8	42,4	1,8	0
	Puterea divinității	40,2	1,3	0	38,2	1,6	1,6
	Existența vieții după moarte	32,7	1,3	0	34,4	0,8	0
	Omul, creație divină	52,3	2,3	1,8	53,6	5,0	0
Dimensiunea comportamentală	Frecventarea bisericii**	28,0	2,2	1,0	40,0	37,7	0,8
	Respectarea posturilor religioase	16,8	0,3	0	29,3	2,1	0
	Frecventarea rugăciu- nilor	39,1	2,0	0	52,9	6,3	0
	Lectura religioasă	15,9	0,3	0	24,8	8,5	0
	Consultarea preotului	14,0	1,3	0	8,2	0,3	0
	Difuzarea ideilor reli- gioase	15,9	0,7	0	14,5	1,2	0

* sînt consemnate răspunsurile de la codul 2 = „adevărat”

** sînt însumate răspunsurile de la codul 4 și 5, respectiv „des” plus „foarte des”.

Se poate observa că în județul Dîmbovița numai între 33% și 53% din subiecții care se declară religioși răspund categoric afirmativ la elementele de doctrină și numai între 14% și 39% declară comportamente religioase frecvente. Pentru județul Satu Mare, proporțiile sînt de 34% — 54% și respectiv 8 — 53%. În mod firesc, ne putem întreba : prin ce sînt susținute, pe ce sînt întemeiate declarațiile de religiozitate ? Se pare că avem de-a face nu numai cu o *inconsistență a religiozității*, ci și cu o *subiectivizare a modelului de credință*, cu *constituirea unui „stil propriu” de religiozitate*, mai mult sau mai puțin îndepărtat de religia instituționalizată.

Se mai poate observa consistența răspunsurilor celor care se auto-definesc „atei” și inconsistența la categoria de „indiferenți”, în sensul apropierii modelului lor de răspuns de cel al ateilor, cu cîteva excepții în cazul județului Satu Mare.

Ponderea cea mai mare, în toate județele, o dețin „indiferenții”, dar acest indiferentism declarat exprimă, în general, un proces pozitiv de trecere spre atitudini și comportamente motivate de un sistem de valori și norme esențialmente laice, nereligioase. Datele cercetării confirmă că această tranziție este, în mare parte, un fapt împlinit. În altă ordine de idei, indiferentismul religios nu este echivalent, cum se susține uneori, cu un vid axiologic și normativ ci, mai degrabă și mai adesea, cu o reconstrucție, cu o resemnificare a sistemelor axiologice și normative, proces care trebuie susținut prin toate mijloacele muncii educative, iar acestea, la rîndul lor, să-și aibă o cît mai deplină corespondență în sfera existențială, respectiv la nivelul vieții colectivităților și comunităților în procesul activității practice (esența existenței sociale), prin satisfacerea trebuințelor, intereselor și aspirațiilor sociale și soluționarea problemelor sociale¹¹.

¹¹ Ion Iordăchel, *Sociologie generală*, manual, Acaemia de partid pentru învățămîntul social politic, 1986, p. 8, 102—107.

Pentru a ajunge la o și mai mare acuratețe a diagnosticului cu privire la consistența religiozității am construit cîte o *scală cumulativă* pentru dimensiunea ideologică și cea comportamentală și o scală compusă de religiozitate. Construcția acestor scale presupune îndeplinirea unor condiții preliminare: unidimensionalitatea universului studiat (în cazul nostru, fiecare dimensiune în parte și apoi ambele să formeze un continuum unidimensional) și o structură ierarhizată a indicatorilor utilizați¹². Scopul analizei de scală constă în ordonarea subiecților de-a lungul dimensiunii indentificate din ansamblul de observație. Constatările de pînă acum ne îndreptătesc să acceptăm ideea că indicatorii prin care s-a măsurat universul religios alcătuiesc o structură ierarhizată¹³.

Un prim indiciu al existenței unor serii ierarhizate (cumulative) de indicatori rezidă în faptul că aceștia se ordonează în funcție de frecvența răspunsurilor afirmative (de acceptare), respectiv negative (de respingere), astfel că indicatorul cu cele mai multe răspunsuri afirmative într-o anumită colectivitate se va situa la originea scalei, iar indicatorul cu cele mai multe respingeri se va situa la cealaltă extremitate. Dacă ne referim, de exemplu, la setul de indicatori privind doctrina religioasă din cercetarea efectuată în județul Arad (N = 510 subiecți), constatăm următoarea ordonare (care se întilnește, de altfel, și în cazul altor județe).

Rang	Denumirea indicatorilor	Frecvența răspunsurilor		Total
		Afirmative (+)	Negative (-)	
1	Crearea omului de către divinitate	24 %	76 %	100 %
2	Crearea lumii de către divinitate	20 %	80 %	100 %
3	Puterea divinității	17 %	83 %	100 %
4	Existența vieții de după moarte	14 %	86 %	100 %

Într-adevăr, din analiza setului de indicatori referitori la *ideologia religioasă* rezultă că acest domeniu are o structură puternic ierarhizată (cumulativă): dacă un subiect răspunde afirmativ la un indicator de rangul n pe scală, va răspunde afirmativ la toți indicatorii cu rang mai mic. De exemplu, cei care cred în existența unei vieți de după moarte cred și în puterea divinității și în crearea lumii și a omului de către divinitate.

În cercetarea socială însă „nu se pot identifica scale perfecte ci numai aproximări ale acestora. Pragul de acceptare a unui tip de scală este dat de valoarea unui coeficient de reproductibilitate ($OR = 1 -$

$\frac{\text{nr. erori}}{\text{nr. subiecți} \times \text{nr. itemi}}$)”¹⁴. La modelul perfect, $OR = 1$; pragul de accep-

¹² Vezi Ion Mîrginean, *Măsurarea în sociologie*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 163–181 (Precizăm că cele trei scale la care ne vom referi în text au fost construite cu concursul autorului cărții citate).

¹³ Vezi, ca exemplu, scala lui A. Martins în: G. Michelet, M. Simon, *Classe, religion, comportement politique*, Paris, Editions sociales, 1977, p. 289–290.

¹⁴ Ion Mîrginean, *Op. cit.*, p. 169.

tabilitate a unei scale este stabilit convențional la valoarea $CR = 0,90$ ¹⁵. Pentru cercetarea din județul Arad se constituie o scală a ideologiei religioase care satisface toate criteriile de acceptabilitate evidențiate în literatura de specialitate privind reproductibilitatea ($CR = 0,99$), ponderea la fiecare indicator și încadrarea incongruențelor de ordonare în limitele prescrise.

Redăm în continuare forma sintetică a scalei (fără vizualizarea modelelor incongruente de răspuns).

Scala ideologiei religioase (Arad)

Val. de scală	Credința în viața veșnică	Credința în puterea divină	Credința în crearea lumii	Credința în crearea omului	Modele de răspuns		Total
					Perfecte	Incongruente	
4	+	+	+	+	55	10	65
3	—	+	+	+	20	2	22
2	—	—	+	+	14	0	14
1	—	—	—	+	30	2	32
0	—	—	—	—	358	19	377
					477	33	510

$$CR = 1 - \frac{33}{510 \cdot 4} = 0,99$$

Din totalul subiecților cercetați, 93,5% au modele de răspuns consistente, corespunzătoare celor cinci valori de scală, înregistrându-se un număr redus de erori de ordonare, (cite una pentru fiecare model incongruent). Se poate constata că majoritatea subiecților investigați nu aderă la ideologia religioasă:

— 358 persoane (70,2% din eșantion) resping toate elementele doctrinare; adăugând și cele 18 modele de răspuns relativ incongruente (în care se resping cite trei indicatori din cei patru) se ajunge la 377 persoane (73,9%) care resping ideologia religioasă;

— 10,7% din subiecți indică adeziunea la toate cele patru elemente structurale ale ideologiei religioase; adăugând, ca și în cazul precedent, modelele relativ incongruente (cu adeziuni la trei din cei patru indicatori, dar în rîndul cărora se află întotdeauna indicatorul cu rangul cel mai înalt pe scală, respectiv credința în viața veșnică) se ajunge la 12,7% din subiecți care aderă la ansamblul ideologiei religioase;

— 13,4% (diferența pînă la 100%) au modele de răspuns cu acceptarea fie numai a primului indicator de pe scală, fie a primilor doi sau a primilor trei; de această dată incongruența este extrem de redusă (doar patru subiecți au modele de răspuns cu erori de ordonare).

Și în ceea ce privește setul de indicatori referitori la comportamentul religios, se constată ordonarea lor într-o serie ierarhizată în funcție de

¹⁵ L. Guttman, *The basis for scalogram analysis*, în: S. A. Steuffer, *Measurement and prediction*, New York, Science Edition, 1966, p. 60—90.

frecvența răspunsurilor afirmative sau negative date de subiecții investigați :

Rang	Denumirea indicatorilor	Frecvența răspunsurilor		Total
		afirmative* (+)	negative (-)	
1	frecventează biserica	81 %	19 %	100 %
2	face rugăciuni	54 %	46 %	100 %
3	lectură religioasă	42 %	58 %	100 %
4	ține posturi	37 %	63 %	100 %
5	difuzează idei religioase	22 %	78 %	100 %
6	consultă preotul	20 %	80 %	100 %

* Răspunsul afirmativ echivalează cu însumarea răspunsurilor de la variantele : foarte rar, rar, des, foarte des.

Scala cumulativă a comportamentului religios satisface, la rîndul său, în mod optim, toate criteriile de acceptabilitate ($CR = 0,96$), iar erorile se încadrează în limitele prescrise. Forma sintetică a scalei are următoarea structură, în care frecventarea bisericii se află la originea scalei, iar consultarea preotului la extremitatea superioară (cu cele mai mici frecvențe afirmative).

Scala comportamentului religios (Arad)

Val. de scală	Consultă preotul	Difuzează idei religioase	Posteste	Lectură religioasă	Face rugăciuni	Merge la biserică	Modele de răspuns		
							Perfekte	Incongruente	Total
6	+	+	+	+	+	+	50	19	69
5	—	+	+	+	+	+	27	16	43
4	—	—	+	+	+	+	40	29	69
3	—	—	—	+	+	+	28	26	54
2	—	—	—	—	+	+	50	5	55
1	—	—	—	—	—	+	109	16	125
0	—	—	—	—	—	—	82	13	95
							386	124	510

$$CR = 1 - \frac{136}{510 \cdot 6} = 0,96$$

Deși mai redusă decît în cazul scalei ideologiei religioase, consistența este totuși bună : 386 subiecți (75,7% din eșanțion) au modele de răspuns consistente (perfecte), la ceilalți înregistrîndu-se anumite incongruențe ale răspunsurilor în raport cu ierarhia relevată de scală (cei mai mulți au însă cîte o singură eroare de ordonare, revenind 136 erori la 124 subiecți). Analizînd scala comportamentului religios prin prisma modelelor de răspuns corespunzătoare diferitelor valori de scală constatăm : 9,8% din subiecții eșanționului au răspunsuri afirmative la toți

indicatorii, iar împreună cu modelele de răspuns incongruente ce corespund acestei valori de scală (însumarea este justificată pentru că este întotdeauna acceptat și indicatorul cu rangul cel mai înalt) se ajunge la 13,5% din eșantion care se conformează prescripțiilor de practică religioasă;

— 16,1% din subiecți nu indică nici un răspuns favorabil la indicatorii care exprimă diferite practici religioase; împreună cu modelele conținând și incongruențe (un răspuns afirmativ la cîte unul din ultimii cinci indicatori de pe scală), această categorie reprezintă 18,6% din eșantion. Dacă adăugăm și subiecții care indică doar frecventarea ocazională a bisericii fără a avea răspunsuri favorabile religiozității și la ceilalți indicatori, *persoanele care nu au comportamente cu semnificație religioasă constituie 43,1% din totalul eșantionului*;

— 43,4% din subiecți alcătuiesc o categorie intermediară de populație care se conformează, cu o anumită ritmicitate, diferitelor prescripții religioase, categorie la care frecvența modelelor incongruente de răspuns este mare, desemnind caracterul nesistematic, în acest caz, al comportamentelor specific religioase.

În baza analizei de mai sus putem susține faptul că cele două scale, (a dimensiunii ideologice și a comportamentului) au relevanță deosebită în raport cu celelalte procedee de analiză a datelor. Astfel recapitulînd aceste rezultate, putem caracteriza populația cercetată în felul următor :

	conf. scalei ideologice	conf. scalei comportamentului
— absența religiozității	73,9%	43,1%
— religiozitate sistematică, consistentă	12,7%	13,5%
— religiozitate nesistematică, inconsistentă	13,4%	43,4%
	100,0	100,0

Se confirmă, cu un grad mult mai mare, faptul că religiozitatea motivată de un sistem ideologic coerent este scăzută, că în general se practică mai mult decît se crede, că prescripțiile comportamentale, în mare măsură, se îndeplinesc selectiv.

Pentru surprinderea unitară a structurii complexe a fenomenului pe care îl studiem și pentru o mai mare precizie a rezultatelor ar trebui să încercăm ordonarea subiecților în funcție de toți indicatorii care descriu universul religios (corespunzători celor două dimensiuni).

Într-adevăr, „o evaluare corectă a stării de religiozitate presupune evidențierea măsurii în care asemenea modalități cognitive, afective și comportamentale alcătuiesc o structură cumulativă integrată la unul și același individ sau grup de indivizi¹⁰.

Am încercat astfel să determinăm dacă întregul set de indicatori, utilizați în cercetarea noastră pentru măsurarea religiozității alcătuiesc o singură structură ierarhizată (cumulativă). Pentru aceasta am introdus în analiză cei 10 indicatori utilizați în scalele anterioare (șase referitori la comportament și patru referitori la ideologie), precum și indicatorul

¹⁰ Petre Datculescu, *Educația materialist-științifică a tineretului. Cercetări psiho-sociale*, București, Edit. Po litică, 1980, p. 74.

de apartenență la un cult religios, indicator care a devenit (datorită frecvențelor afirmative numeroase — 82,7% din eșantion) originea scalei compuse de religiozitate.

Scala rezultată (în care cele două dimensiuni interferează) satisface criteriile de acceptabilitate în ceea ce privește reproductibilitatea valorilor individuale din scorul total ($CR = 0,94$) și satisface, la limită, exigențele privind numărul și structura incongruențelor (a erorilor de ordonare).

Analizând configurația acestei scale deducem: 54,3% din subiecți au modele consistente de răspuns (fără incongruențe); numai 4% din subiecți răspund afirmativ la cei 11 indicatori ai religiozității; împreună cu modelele incongruente, se ajunge la 12% din eșantion; 6% din subiecți nu indică nici un răspuns afirmativ, împreună cu modelele incongruente ajungându-se la 11,6%; dacă la aceștia din urmă grupăm și subiecții care indică numai apartenența la cult (iar ceilalți indicatori sunt respinși) se ajunge la 24,5% din eșantion, alcătuind categoria reală a ateilor.

Urmărind același procedeu, este justificat — credem — să grupăm la categoria de ateii și subiecții care, pe lângă apartenența la cult, indică în plus doar frecventarea ocazională a bisericii. În acest fel se indentifică o categorie de populație care, în realitate, nu suportă influențe religioase și care reprezintă 43,1% din eșantion.

Se identifiacă și o categorie intermediară de populație (44,9% din eșantion) care acceptă unele din ideile religioase și care se conformează unora din prescripțiile de practică religioasă. Deci, conform scalei compuse, subiecții se ordonează astfel:

Religioși consecvenți	—12,0%	
Religioși inconsecvenți	—44,9%	
Atei cu inconsecvențe comportamentale (frecventează ocazional biserica)	—18,6%	43,1%
Atei consecvenți	—24,5%	
	100,0	

În practica socială, ne interesează, desigur, în primul rînd ponderea religioșilor și, mai ales, localizarea lor în diferite subsisteme sociale sau segmente ale populației dar, ne interesează, în aceeași măsură și categoria credincioșilor inconsecvenți: pe de o parte, pentru motivul că aceștia constituie ponderea cea mai mare, iar pe de altă parte, există probabilitatea ca ei să oscileze fie spre o religiozitate consistentă, fie spre o detașare de religie.

Din prezentarea succintă a scalelor se constată că acestea alcătuiesc un model adecvat pentru studierea religiozității și, în plus, permit: determinarea structurii ierarhizate a fenomenului cercetat; indentificarea modelelor consistente de răspuns, desemnînd religiozitatea sau lipsa totală de religiozitate (în cadrul ierarhiei respective de indicatori); determinarea nivelului pînă la care anumiți oameni aderă la doctrina religioasă și/sau se conformează la anumite prescripții religioase; determinarea incongruenței (a inconsecvenței) față de modelele consistente evidențiate de structura ierarhică a domeniului cercetat.

Menționăm că, în utilizarea scalelor, se poate ajunge la o ierarhizare diferită a indicatorilor universului studiat, determinată de particulari-

Scala compusă de religiozitate (Arad)

Val. de scală	Credința în viața veșnică	Credința în puterea divină	Consul- tarea preotului	Credința în crearea lumii	Difuzarea de idei religioase	Credința în crearea omului	Ține- rea de pos- turi	Lec- tură reli- gioasă	Efectua- rea de rugăciuni	Frecven- tarea bisericii	Aparte- nența la cult	Modele de răspuns		
												Per- fecte	Incon- gruente	Total
11	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	21	34	61
10	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	1	11	13
9	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	2	8	10
8	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	4	9	13
7	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	2	16	18
6	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	3	10	13
5	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	25	33	58
4	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	17	26	43
3	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	37	24	61
2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	77	18	95
1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	57	9	66
0	-	-	-	-	-	-	●	-	-	-	-	31	28	59
												277	233	510

$$CR = 1 - \frac{382}{510 \cdot 11} = 0,94$$

tățile populației sau de momentul investigației, ceea ce nu infirmă importanța lor în studierea fenomenului religios care, așa cum am văzut, reprezintă un domeniu cumulativ (ierarhic).

Analizând relația dintre autoidentificarea ca religios și scalele de religiozitate se constată existența unei puternice asocieri.

Clasificat religios pe scala compusă (valorile 3—11)		Da	Nu	Total
Autoidentificare religioasă	Da	170(96 %)	7(4 %)	177(100 %)
	Nu	120(36 %)	213(64 %)	333(100 %)
	Total	290(57 %)	220(43 %)	510(100 %)

După cum se observă, 96 % din cei care se declară religioși sînt plasați la valori de scală care desemnează religiozitatea semnificativă. Cei 170 subiecți care se autoidentifică religioși, reprezintă însă numai 59 % din cele 290 persoane clasificate religioase prin analiza de scală. *Față de 35% subiecți care se declară religioși, scala cumulativă plasează 57% din subiecți (290) în zona semnificativă a religiozității.* Din compararea celor două serii de frecvențe rezultă că fenomenul de religiozitate evidențiat prin scalare are o amploare mai mare decît s-ar putea stabili luînd în considerare numai indicatorul subiectiv de autoidentificare, deoarece o parte din cei care se autoidentifică a fi indiferenți față de religie și o mai mică parte din cei care se autoidentifică a fi atei sînt totuși de acord cu doctrina religioasă sau cu unele elemente de doctrină și/sau au comportamente specifice religioase. (Asocierea celor două dimensiuni ale fenomenului religios, cu autoidentificarea se prezintă diferit: ea este mai puternică în cazul relației cu dimensiunea comportamentală decît în cazul relației cu dimensiunea ideologică).

Discordanțele statistice dintre cei care se declară și cei care sînt efectiv religioși ne conduc la concluzia că *autoaprecierea religiozității nu reprezintă un indicator sintetic care să satisfacă exigențele definiției de „persoană religioasă” și, ca atare, nu poate fi utilizată, singur, în cartografierea fenomenului religios, fiind deci necesară luarea în considerare a întregului set de indicatori relevanți ai religiozității.* Din perspectivă socială și psihologică, acest decalaj reprezintă însă o temă deosebit de interesantă de cercetare.

Este de la sine înțeles că procesul de secularizare a societății românești afectează inegal zonele socio-geografice și culturale ale țării, mediile sociale și rezidențiale, comunitățile umane, generațiile, diferitele componente socio-structurale. Pe de altă parte, determinarea modului de distribuire a religiozității în diferite arii socio-geografice, în diferite medii sociale, domenii de activitate și alte categorii structurale, nuanțează mai mult diagnoza, prin stabilirea zonelor de concentrare a religiozității și identificarea unor tendințe ale acesteia.

Ca orice alt fenomen social, religiozitatea nu poate fi explicată în afara acestor cadre sociale, socio-geografice, istorice, culturale. Variațiile spațiale ale religiozității la nivelul întregii țări vor putea fi însă explicate satisfăcător numai atunci cînd investigațiile de teren vor fi încheiate în toate județele sau, cel puțin, în județele reprezentative pentru zonele relativ omogene din punct de vedere al tradițiilor istorice și culturale, al contextelor religioase ca și al altor elemente care vizează caracteristici socio-demografice, socio-profesionale, comunitare.